

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των
μαθηματικών έργων του Christian Wolff

Λίνος Γ. Μπενάκης

doi: [10.12681/er.238](https://doi.org/10.12681/er.238)

To cite this article:

Μπενάκης Λ. Γ. (1995). Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των μαθηματικών έργων του Christian Wolff. *The Gleaner*, 20, 47–57. <https://doi.org/10.12681/er.238>

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ CHRISTIAN WOLFF

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ ἢ Τζαρτζούλης ἢ Τζερτζέλης (Μέτσοβο περ. 1706 - Ἰάσιο 1772) εἶναι ὁ σπουδαῖος μαθητὴς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου στὰ Γιάννενα, διδάσκαλος στὴν Τρίκκη καὶ στὴ Σχολὴ Γκιούνμα Ἰωαννίνων, στὸ Μέτσοβο καὶ στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κωνσταντινουπόλεως, σχολάρχης στὴν Ἀθωνιάδα (διάδοχος τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη), στὸ Μέτσοβο, στὸν Τύρναβο, στὴν Τρίκκη καὶ τελικὰ στὸ Ἰάσιο ἀπὸ τὸ 1766 ὡς τὸ θάνατό του (ἐκεῖ τὸν διαδέχθηκε ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης καὶ ἐκεῖνον τὸ 1776 ὁ Ἰώσηπος Μοισιδάξ). Γιὰ τὴν ἀνώτερη μέρφωσή του ξέρομε ὅτι σπούδασε στὴν Ἰταλία φιλοσοφία, μαθηματικὰ καὶ ἰατρικὴ (Βενετία 1751, Πάδοβα 1751-52, Βολωνία 1753-55, Βενετία 1755), ἐνῶ τὸ κύριο συγγραφικὸ του ἔργο ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενο παλαιότερων ἐρευνῶν μου.¹

Στὸν Ἀθηναϊκὸ κώδικα (Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 51, ἔτ. 1759) σώζεται ἔργο τοῦ Ζερζούλη μὲ τὸν τίτλο *Τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κὺρ Νικολάου Κυριακοῦ τοῦ Τζαρτζούλη, καθ' οὗ ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ ἐγράφη, γενναία ἀπάντησις. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτενὴ ἀντίκρουση (50 περ. σελίδες) τῆς Ἐπιστολῆς τινὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δοκούντων φιλοσοφεῖν Περιπατητικῶν κατὰ τῶν λεγόντων, κατὰ τε Δημόκριτον τὸν παλαιότατον φιλόσοφον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης φιλοσόφους, ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἔστιν ἀπλῶς κοῦφον, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀνάλογον τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ βάρους. Στὸν Ζερζούλη γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτό, δηλ. τὴν ἔννοια τῆς βαρύτητος (εἰδικότερα τὴν ἀμφισβήτηση ἀπὸ τοὺς «νεωτερικούς» τῆς «περιπατητικῆς» ἀρχῆς ὅτι τὸ πῦρ εἶναι «κοῦφον ἀπλῶς») καὶ τῆ διδασκαλία τους ὅτι ἔχει καὶ αὐτὸ βάρους), ἀπάντησε ὁ σοφὸς «περιπατητικὸς» σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Δωρόθεος Λέσβιος († περ. 1770) μὲ τὸ ἐπιστολικὸ ἐπίσης κείμενο *Δωροθέου γενναιοτάτη καὶ φιλο-**

1. Λίνος Γ. Μπενάκης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀμφισβήτηση καὶ υπεράσπιση τοῦ φιλοσόφου: Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», *Φιλοσοφία* 7 (1977) 416-454.

σοφικωτάτη απάντησις εἰς τὰ προεκτεθέντα. Πρὸς τὸν ἴδιο Δωρόθεο γνωρίζουμε τώρα καὶ τὸ μικρὸ κείμενο Νικολάου τοῦ ἐκ Μετζόβων ἀπορίας πρὸς Δωρόθεον (κώδ. Ἀθηνῶν, Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς 80: πρώτη ἔκδοσις Λίνου Γ. Μπενάκη, «Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη. Μιὰ πρώιμη σύγκρουση μετὰ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σὲ θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Παράρτημα: Ἀνανίας Ἀντιπάριος πρὸς Ζερζούλην περὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς».²

Τὸ ὑπόλοιπο γνωστὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Ζερζούλη, ἀπὸ τὴν περίοδο κυρίως τῆς διδασκαλίας του στὸ Ἰάσιο (1766-72), εἶναι μεταφραστικὸ. Σημαντικότερη ἀσφαλῶς εἶναι ἡ μετάφραση ἀπὸ τὰ λατινικὰ τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος (*Philosophiae naturalis principia mathematica*), ἔργου τοῦ 1687 (τρίτη ἔκδ. 1726), ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ ὅλους τοὺς βιογράφους τοῦ Ζερζούλη καὶ μαρτυρεῖται ρητὰ καὶ στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου *Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων*.³ Ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφραση τῶν «Στοιχείων» ἀπὸ τὸν Ζερζούλη (ἴσως μέρους των) δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ὡς σήμερα σὲ καμιὰ βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ χειρογράφων! (Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν μετάφραση τοῦ 1729 ὄλες οἱ ἄλλες μεταφράσεις τῶν «Στοιχείων» σὲ εὐρωπαϊκὲς γλώσσες ἔγιναν τὸν 19ο αἰ., ἡ γερμανικὴ μάλιστα μόλις τὸ 1872.) Ἐργο τοῦ Ζερζούλη εἶναι καὶ ἡ μετάφραση, ἐπίσης ἀπὸ τὰ λατινικά, τῆς «Πειραματικῆς Φυσικῆς» τοῦ φημισμένου Ὀλλανδοῦ φυσικοῦ P. van Musschenbroek καθὼς καὶ συγγραμμάτων τοῦ Fr. Baumeister, μαθητῆ τοῦ Chr. Wolff, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Κ. Κούμα ὁ Ζερζούλης δίδασκε στὸ Ἰάσιο («παρέδιδεν ἐξ ἰδίων του μεταφράσεων τὴν τοῦ Βαῦμακίστεριου φιλοσοφίαν»)⁴

2. *Λευκαλίον*, τχ. 21/1978, 86-95.

3. Ἐπειδὴ ἡ Ariadna Camariano-Cioran στὸ τελευταῖο βιβλίον της *L'Épire et les pays roumains*, Ἰωάννινα 1984, σ. 176 ἐπ. ὑποβαθμίζει τὴν παρουσία τῆς μετάφρασης τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος μεταξύ τῶν ἔργων τοῦ Ζερζούλη —ἐπειδὴ προφανῶς δὲν διασώθηκε ἀπὸ τὴν χειρόγραφη παράδοσιν—, ὑπογραμμίζω τὴν σημασίαν τῶν νέων ἀναμφισβήτητων στοιχείων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μετάφρασης αὐτῆς, ποὺ παρουσιάσθη τὸ 1977 (*Φιλοσοφία*, ὁ.π.) ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου «Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων». Ἐδῶ ἔχουμε συχνὰ τίς ἐξῆς ἐκφράσεις τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ζερζούλη: «ὁ θαυμαστός μεταφραστὴς τοῦ Νεουτών», «ὁ καλὸς αὐτοῦ ἐρμηνεύς», «ὁ τοῦ Νεουτών ζηλωτῆς» κ.ἄ. (βλ. *Φιλοσοφία*, ὁ.π., σ. 428). Ἀλλὰ χρῆσις τῶν «Στοιχείων» καὶ καλὴ γνώσις τῶν νέων φυσικῶν νόμων τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη ἔχουμε ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδον 1740-48 (Τύρναβος-Τρίκκη), ὅταν ἐκδηλώθηκε ἡ διαμάχη Ζερζούλη-Δωροθέου γιὰ τὸ «βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον» (ἐπίκλησις τοῦ «κατὰ Νεουτόνιον» νόμου τῆς παγκοσμίου ἑλξεως καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὸν Νεῦτωνα).

4. *Σύνταγμα Φιλοσοφίας* 1, Βιέννη 1818, σ. x.

Σχετικά με την πρώτη μετάφραση έχουμε ευτυχώς τώρα, και μάλιστα πολύ πρόσφατα, τὸ σπουδαῖο «εὐρημα»⁵ τοῦ Κώδικα τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης «Μιχ. Ἐμινέσκου» τοῦ Ἰασιού VI-9 (188), ἔτους 1760, ὁ ὁποῖος στὰ φύλλα 24α-79β καὶ 146α-203β περιέχει: «Τῆς τοῦ σοφωτάτου Δημοκρίτου, τῶν ἡμετέρων προγόνων Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτου, φ ο σ ι κ ῆ ς θ ε ω ρ ί α ς ὑπὸ τῶν νεωτέρων, καὶ μάλιστα τοῦ ἀγγλινουστάτου καὶ μέγα ἐπὶ σοφίᾳ κεκτημένου ὄνομα Ἰ σ α ἄ κ τ ο ὕ Ν ε υ τ ὀ ν ο υ, ἀνανεωθείσης, ἐπιδιορθωθείσης, ἀναπτυχθείσης, αὐξηθείσης καὶ εἰς φῶς προαχθείσης Σ τ ο ι χ ε ῖ α κατὰ Μ ο υ σ χ ε μ β ρ ο ἔ κ ι ο ν ἐκφρασθέντα καὶ ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου καὶ γυμνασιάρχου τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη καὶ ἤδη πρῶτον παρ' αὐτοῦ ἐν ἐλλάδι φωνῆ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ καὶ ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει παραδοθέντα.»

Μήπως λοιπὸν μπορεῖ τώρα νὰ κατανοηθεῖ σωστά ἡ δῆλωση τῶν βιογράφων τοῦ Ζερζούλη, ὅτι ἐδίδασκε τὴν «Φυσικὴν» τοῦ Νεύτωνος «κατὰ Μουσικεμβρόεκιον»; «Ὅτι δηλαδή ἡ διδασκαλία τῶν *Στοιχείων* τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη βασιζόταν ἀκριβῶς στὰ συγγράμματα τοῦ πιὸ αὐθεντικοῦ ἑρμηνευτῆ τῆς Νέας Φυσικῆς, τοῦ περιφημοῦ van Musschen-

5. Θερμὰ συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίες ὀφείλουμε στὸν νέο διδάκτορα τοῦ Ἐλευθέρου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, πού μετ' πολὺ καλὲς νεοελληνικὲς σπουδὲς καὶ στὴ Γερμανία εἶχε τὴν εὐκαιρία, στὸ πλαίσιο τῆς διατριβῆς του γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμνήτη, ἐπιστημονικῆς πρόσβασης στὴ Συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασιού τῆς Ρουμανίας. Παράλληλα μετ' τὴν ἔρευνα γιὰ τὸ δικό του θέμα ὁ Ἕλληνας ἐρευνητὴς ἐπιδόθηκε καὶ σὲ λεπτομερῆ καταγραφή τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων μετ' σκοπὸ τὴ δημοσίευση σύγχρονου περιγραφικοῦ Καταλόγου τῆς σπουδαίας αὐτῆς Συλλογῆς. Σ' αὐτὴν τὴν καλὴ συγκυρία ὀφείλουμε τὴν «ἀνακάλυψη» τῶν μαθημάτων τῆς Νέας Φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὴν «Ἀθωνιάδα» σὲ χειρόγραφο, πού γιὰ χρόνια ἀναζητούσαμε χωρὶς ἀποτέλεσμα στὸν ἑλληνικὸ γῶρο καὶ πού παρκαμένει codex unicus, ἀλλὰ δυστυχῶς μετ' ἐνδιάμεσο κενὸ ἐνὸς «τετραδίου», μετ' παραποθετήσεις φύλλων καὶ χωρὶς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ἔργου. —Στὸ ἴδιο χειρόγραφο ἔχουμε τώρα ἕνα ἀκόμη ἀπόγραφο τῶν *Στοιχείων Γεωμετρίας* τοῦ Christian Wolff στὴν ἀπόδοση τοῦ Ζερζούλη (φ. 80α-145β). — Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ μαθήματα «φυσικῆς» τοῦ Ζερζούλη μετ' ἀξιολόγηση τῶν ἑρμηνευτικῶν σχολίων καὶ τῶν προσθηκῶν του καθὼς καὶ τῆς «βιβλιογραφίας» του βλέπε στὴ σχετικὴ ἀνακοίνωσή μου στὸ Συνέδριο «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς, οἱ εὐρωπαϊκὲς ἰδέες καὶ ὁ ἀναγεννώμενος Ἑλληνισμὸς», Βόλος 27-29.5.1993 (ὑπὸ δημοσίευση). Περιγραφή τοῦ χειρογράφου δημοσίευσσε ἤδη ὁ Χ. Καρανάσιος, «Ὁ κώδικας VI-9 (188) τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης «Μίχαι Ἐμινέσκου» τοῦ Ἰασιού. (Ἀνεύρεση λαθάνοντος ἔργου τοῦ Νικολάου Ζερζούλη)», *Ἑλληνικά* 44 (1994), 182-187.

broek και ότι ο Κώδικας του 'Ιασιού καλύπτει πλήρως το σπουδαίο κενό μας, και για τη μετάφραση δηλαδή του Νεύτωνος. Και είναι πάντως πολύ σημαντικό γεγονός για την ιστορία των φυσικῶν ἐπιστημῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐρευνοῦμε ἡ δυνατότητα ἐπιτέλους νὰ μελετήσουμε και νὰ ἀξιολογήσουμε τὶς παραδόσεις τῆς Νέας Φυσικῆς ἐνὸς σπουδαίου Ἑλληνα φιλοσόφου και διδασκάλου τῶν ἐπιστημῶν.

Πρὶν ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν μεταφράσεων τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Wolff ἄς σημειωθεῖ ὅτι διασώθηκαν πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ βιβλία και τὰ χειρόγραφα τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου Ζερζούλης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτουν τὰ ἐνδιαφέροντα, ἡ κατάρτιση και ἄλλες ἐπιδόσεις του.⁶ Ἄς ὑπογραμμισθεῖ τέλος ἡ σημασία τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα γιὰ τὴ σπουδαία θέση τοῦ Ζερζούλη στὴ φιλοσοφικὴ παιδεία τῆς ἐποχῆς του, ποὺ συναντοῦμε (α) στὸν Πρόλογο τῆς μετάφρασης τῆς *Ἠθικῆς Φιλοσοφίας* τοῦ Muratori (1761), ὅπου ὁ Μοισιόδαξ προσφέρει, λέει, τὴ μετάφρασή του αὐτὴ σ' ἓναν κόσμο, «ὅπου τῇ ἀληθείᾳ τὰ φροντιστήρια πολλαπλασιάζονται, ἡ ἐγκύκλιος παιδεία ἀκμάζει, ἡ Φιλοσοφία διδάσκεται, ἡ *Μ α θ η μ α τ ι κ ἡ ἀ κ ο ῦ ε τ α ι*, οἱ διδάσκαλοι αὐξάνουν» μερικὸς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἀποτολμῶ νὰ κηρύξω τάχα καθὸ τόσοις ἀνακαινιστὰς ἐκείνης τῆς ἀρχαίας εὐγενείας. Ἐνας Βούλγαρις Εὐγένιος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἓνας Θεοτόκης Νικηφόρος εἰς τὴν Κέρκυραν, ἓνας Ζορτούλιος Νικόλαος εἰς τὸν Ἄθωνα, εἶναι οἱ πρῶτοι λογάδες, ἄξιοι και οἱ τρεῖς νὰ συγγράφουν και νὰ παραδίδουν μὲ ἀκριβείαν πᾶσαν ἐπιστήμην. Ὅλη ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ τοὺς σεβάξεται, διότι αὐτοὶ σπουδάζουν ν' ἀνακαλέσουν τὰς Μούσας εἰς τὸν πάτριον Ἑλικῶνα των», και (β) στὴν *Ἀπολογία* του (1780), ὅπου διαβάζουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «Ἐγὼ μῆτε παύω εὐφημῶν τὸν ἐξοχώτατον ἐν ἰατροφιλοσόφοις κύριον Μανασσῆν τὸν Ἠλιάδην, ὅστις προτρεπόμενος νὰ ἀναλάβῃ τινὰ ἐπαγγελίαν ἐν τῇ νεοδμουμένῃ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βουκουρεστίου μῆτε ἄλλην συγκατέβη νὰ δεχθῆ εἰμὴ τὴν Μαθηματικὴν ἢ τὴν Πειραματικὴν. Ὁ ἐπίσημος ἀνὴρ, ἀφοῦ χρόνους ἱκανοὺς ἐδίδασκεν ἐν τῷ Βουκουρεστίῳ τὰ ἀριστοτελικά, ἀπῆλθε τέλος ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἐπὶ καταρτισμῶ ἑαυτοῦ και τῶν ὁμογενῶν... Αὐτὸ τοῦτο ἐποίησε και ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, αὐτὸ ὁ αἰδίας μνήμης Νικόλαος ὁ Ζορζούλης, αὐτὸ και πολλοὶ ἕτεροι, ὅσοι ἀπῆλθον εἰς τὰς ἀκαδημίας ἐκείνας... ἐπὶ μαθήσει τῆς ὄντως καλλιεργητέας Φιλοσοφίας».

Ὁ Νικόλαος Ζερζούλης μετέφρασε λοιπὸν ἀκόμη στὴν περίοδο τῆς διδα-

6. Βλ. *Φιλοσοφία*, ὅ.π., 420, σμ. 15 και 422.

σκαλίας του στο Ίασιο (1766-72) τὴν Ἀριθμητική, τὴ Γεωμετρία καὶ τὴν Τριγωνομετρία τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Christian Wolff (1674-1754) ἀπὸ τὸ λατινικὸ πρωτότυπο. Πρόκειται γιὰ μετάφραση τριῶν βιβλίων τοῦ Wolff ἀπὸ τὸ δίτομο ἔργο του *Elementa matheseos universae* (Halle 1713 καὶ Γενεύη 1743).⁷ Τὰ σωζόμενα χειρόγραφα μὲ τις μεταφράσεις αὐτὲς τοῦ Ζερζούλη ἔχουν καταγραφεῖ.⁸

Πρόκειται γιὰ 3 χειρόγραφα Βουκουρεστίου (Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 1020, 1369 καὶ 1377), 3 Ἀγίου Ὁρους (Ἐσφιγμένου 269, Βατοπεδίου 539 καὶ Παντελεήμονος 751), 1 τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (ἀριθμ. 18, ἔτους 1780: μόνον τὰ Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς) καὶ 1 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου (ἀριθμ. 73, ἔτους 1781: ἐπίσης μόνον τὰ Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς). Σ' αὐτὰ νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ κώδ. Ἰασιῶν 129 (18ου αἰ.: μόνον τὰ Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς). Σύνολο χειρογράφων 9. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ τὴ Γεωμετρία περιέχουν μόνον οἱ κώδ. Βατοπεδίου 539, Ἐσφιγμένου 269 (ἔπου μάλιστα ἡ Γεωμετρία προηγεῖται τῆς Ἀριθμητικῆς) καὶ Ρουμαν. Ἀκαδημίας 1377 (ἔτους 1801), χωρὶς τὸ Προοίμιον τοῦ Ζερζούλη,

7. Γιὰ τὸν Wolff, τὴν διδασκαλία του, τὴν κυρίαρχη στὰ χρόνια τοῦ Γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ φιλοσοφικὴ «σχολή» του (οἱ μαθητὲς του, οἱ λεγόμενοι «Βολφιστοί», εἶχαν καταλάβει ὅλες σχεδὸν τὶς ἔδρες στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια), τὶς ἐπιδόσεις του στὶς μαθηματικὲς ἰδιαιτέρως ἐπιστῆμες καὶ τὸ ἐκτεταμένον συγγραφικὸν ἔργον του βλέπε συνοπτικὰ τὸ λήμμα «Βόλφ» στὸ *Παγκόσμιον Βιογραφικὸν Λεξικὸν* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τ. 2 (1984), σ. 338 (Ν. Μ. Σκουτερόπουλος). Γιὰ τὴν παρουσία καὶ τὶς ἐπιδράσεις του στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παιδεία καὶ τὶς ἐπιστῆμες βλ. τώρα τὸ ἔργον τοῦ Π. Νούτσου, «Die Rezeption der Ideen Christian Wolffs in Griechenland», *Λωδὸν* 16 (1987), σ. 9-20 (ἀναφέρεται εἰδικότερα στοὺς Ἐπτανήσιους λογίους Ἀντώνιο Μοσχόπουλον καὶ Δαμιανὸν Παρασκευά). Γιὰ τὴν παρουσία ἢ καὶ ἐπίδραση τῶν ιδεῶν τοῦ Wolff στὸ ἔργον τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη, ἰδιαιτέρως στὴ *Λογικὴ* του (1766) βλ. τὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα, *Ἀπολογία*, σ. 25 ἐπ. (ἔκδ. Α. Ἀγγέλου, 1976) καὶ Α. Camariano-Cioran (σημ. 1), σ. 179.—Ὅσο γιὰ τὸ θέμα τῆς τυχρῶν μετάφρασης τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ τῆς Γεωμετρίας τοῦ Wolff καὶ ἀπὸ τὸν Βούλγαρη, ἢ μαρτυρία τοῦ Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, 1872, σ. 295 (Τὰ τύποις ἀνέκδοτα..., ε' Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία Βολφίου, ἐκ τῆς λατινίδος) δὲν εἶναι ἀρκετὴ, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει ὁ Καραῆς (σημ. 8), σ. 119, γιὰ 1 χειρόγραφο μὲ τὰ Στοιχεῖα τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ 4 μὲ τὰ Στοιχεῖα Γεωμετρίας χρειάζονται διερεύνηση καὶ ἀξιολόγησιν. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Βούλγαρης συνέγραψε καὶ μιὰ *Εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Ἀριθμητικὰ* (γιὰ τοὺς σπουδαστὰς τῆς Ἀθωνιάδος) καὶ *Στοιχεῖα τῆς Ἀναλύσεως*, ἐπίσης ἀνέκδοτα.

8. Βλ. Γιάννης Καραῆς, *Ouvrages grecs sur les Sciences exactes et naturelles conservés en manuscrit* (Διατριβὴ στὴν École Pratique des Hautes Études), Παρίσι 1974 καὶ συνοπτικότερα στὸ βιβλίον του: *Οἱ φυσικο-θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸν 18ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 1977, σ. 122.

ἐνῶ τὴν *Κατ' Οὐόλφ Στοιχειώδη Ἐπίπεδον Τριγωνομετρίαν* μόνο ὁ ἴδιος κώδ. Ρουμαν. Ἀκαδημίας 1377 (χωρὶς δυστυχῶς τὸ Προοίμιο, ἀλλὰ μὲ πολλὰ παραδειγματικά σχήματα).

Παραθέτω χαρακτηριστικούς τίτλους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν: Ἀριθμητικὴ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Νικολάου κατὰ τὴν Οὐόλφιου (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1020), Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη Γεωμετρία καὶ Ἀριθμητικὴ κατὰ Οὐόλφιον (Ἐσφιγμένου 269), *Τῶν Μαθηματικῶν Στοιχείων αἱ πραγματαίαι* (sic), αἱ προηγηζώταται (sic) ἐκ τῶν τοῦ μαθηματικωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου Οὐόλφ Χριστ. Γερμανοῦ, φιλοπόνω σπουδῆ Νικολάου Ντεοντζέλ (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1377).

Τέλος ἀπὸ νεώτερες ἐργασίες Ρουμάνων εἰδικῶν γνωρίζουμε τώρα ὅτι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ζερζούλη ἔγινε ἡ πρώτη ρουμανικὴ μετάφραση τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Τριγωνομετρίας τοῦ Wolff (κώδ. 923 τῆς Ρουμαν. Ἀκαδημίας, Βουκουρέστι) πρὶν ἀπὸ τὴ δευτέρη τοῦ Gheorghe Lazar καὶ ὅτι τὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ εἶχαν καὶ στὴ ρουμανικὴ μορφή τους διάδοση καὶ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν παιδεία τῶν χωρῶν ἐκείνων.⁹

Τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη δὲν εἶναι ἀπλές μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Πρῶτα ἀπ' ὅλα προτάσσονται ὀλιγοσέλιδα ἀλλὰ πυκνὰ σὲ θεωρητικὴς ἀρχές καὶ σχετικὴς γνώσεις («Προοίμια» τοῦ μεταφραστῆ: «Εἰς τὴν κατὰ Οὐόλφιον Ἀριθμητικὴν Προοίμιον τοῦ σοφωτάτου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη», «Τοῦ σοφωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου κυρίου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερετζέλη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ μεταφρασθεῖσαν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ φοιτηταῖς παραδοθεῖσαν κατὰ Οὐόλφιον Γεωμετρίαν Προοίμιον»). Ἀκόμα, τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς μετάφρασης συνοδεύουν σὲ κάθε σχεδὸν σελίδα ἐρμηνευτικὴς «Ἀποσημειώσεις» τοῦ Ζερζούλη, μὲ συχνὴς παραπομπὴς στὸν Εὐκλείδη καὶ σὲ ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ μὲ στοιχεῖα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ συγγραφεῖς μαθηματικῶν ἔργων τῶν νεώτερων χρόνων (βλ. τὴ δῆλωση τοῦ ἴδιου στὸ Προοίμιο τῆς Ἀριθμητικῆς: «προστέθειται παρ' ἐμοῦ τὰ γε δόξαντα τῶν παραλειμμένων ἐξ ἄλλων συγγραφῶν διὰ τῶν παρ' ἐμοῦ πολλαχοῦ παρεμβεβλημένων ἀποσημειώσεων», καθὼς καὶ ἄλλοι: «... καὶ ἐξ ἄλλων τὰς ἀναγκαίας προσθήκας ποιησάμενος»).

9. Βλ. Florica Cîmpan, «Un manuscris moldovenesc cuprinzînd o traducere a geometriei si trigonometriei lui Wolff, anterioară celei făcute de Gh. Lazăr», *Analele științifice ale Univ. din Iasi* 6 (1960), καὶ τῆς ἴδιας, «Manuscrisul de matematică al lui Nicolae Cercel», *δ.π.* 7 (1962), σ. 572 ἐπ.

Ειδικά για τη μελέτη και χρήση του Εὐκλείδη ὁ Ζερζούλης διευκρινίζει στὸ Προοίμιο τῆς *Γεωμετρίας* ὅτι «φειδόμενος τοῦ χρόνου (τῶν μαθητῶν του) ὡς πολυτιμοτάτου τῶν ἀναλωμάτων» ἐπέλεξε τὸ Ἑγχειρίδιο τοῦ Wolff («Οὐόλφιον τὸν πάνυ καὶ ἐν ταύτῃ καθηγεμόνα προστήσασθαι ἔγνωκα...»), διότι ἡ νεώτερη «κατ' Οὐόλφιον ὁδὸς» εἶναι συντομότερη, ἀλλὰ καλύπτει καὶ τὴ διδασκαλία τῶν Στοιχείων τῆς Γεωμετρίας «κατ' Εὐκλείδην ἢ Τακουέτον»¹⁰ γιὰ τὸν μεγάλο ὥστόσο «Ἕλληνα μαθηματικὸ δηλώνει: «προσθήσω ἐν τῷ τέλει τοῦ παρόντος ἐγχειριδίου τινὰ τῶν παρ' Εὐκλείδει προτάσεων, τισὶ τῶν καθ' ἡμᾶς παραγράφων τὴν αὐτὴν εἶναι τε καὶ συμφυέγγεσθαι, ὡς ἂν οὕτως αὐτὰ δὴ τὰ παρ' ἐκείνῳ ὑμᾶς διδάσκεισθαι καὶ γνῶτε, καὶ τὸν κατ' Οὐόλφιον ἐπιτομώτερόν τε καὶ καινότερον τρόπον ἀγάσθηθε».

Καθὼς δὲν εἶχαμε ὡς τώρα τὴ δυνατότητα ἀντιπαραβολῆς τῶν λατινικῶν κειμένων τοῦ Wolff μὲ τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη, δὲν μπορούμε νὰ καταγράψουμε μὲ βεβαιότητα ὅλες τὶς Σημειώσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους στὴν προσωπικὴ μελέτη καὶ ἐρμηνευτικὴ ἱκανότητα τοῦ «Ἕλληνα μεταφραστῆ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἐδῶ μερικὲς παραπομπές τοῦ Ζερζούλη, μὲ ἀκριβῆ στοιχεῖα ἔκδοσης καὶ συχνὰ σελίδα, σὲ μαθηματικὰ ἔργα τοῦ «Ἀριότου τοῦ Ἄγγλου» (Thomas Harriot, 1560-1621), «Οὐαλλίστου» (John Wallis, 1616-1703), «Λαμὺν» (Guillaume Lamy, μὲ παραπομπὴ στὰ *Στοιχεῖα Γεωμετρίας*, Παρίσι 1710), «Ἐρχάρδου Οὐίγγελίου» (παραπομπὴ στὴν *Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ* του), «Δανγκουρτίου» (παραπομπή: «ἐν τοῖς *Συμμίκτοις* τοῖς Βερολινακοῖς»), «Ἐμμανουήλ Σουεδενβοργίου» (Emmanuel Swedenborg, 1688-1772) κ.ἄ. πολλῶν.¹¹

10. Τὰ *Elementa Geometriae* τοῦ Andreas Tacquet (Cantabrigiae 1710) τυπώθηκαν ἀργότερα στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση («μετὰ σημειώσεων τοῦ Οὐίστωνος») τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, Βιέννη 1805.

11. Ὁ πυρήνας τοῦ ἄρθρου ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο «Οἱ φυσικὲς-θετικὲς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἑνωσὴ Ἑλλήνων Φυσικῶν - Παράρτημα Λάρισας στίς 22-24.4.1988 στὴ Λάρισα-Ἀμπελάκια-Τύρναβο. Πολὺ νεώτερα εἶναι βέβαια τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς νευτώνειας φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη μετὰ τὴν πρόσφατη «ἀνακάλυψη» τοῦ σχετικοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰασίου. Εὐχαριστῶ πάντως καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ τὸν ἐκλεκτὸ σύνεδρο τῆς Λάρισας κ. Μιχάλη Λάμπρου, καθηγητὴ τοῦ Μαθηματικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἀναγνώριση τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιστημόνων, ποὺ γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ ὁ Ζερζούλης.— Γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει στὸ θέμα τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων ὁ σύγχρονος μελετητὴς βλέπει τὸ πολὺ χρῆσιμο ἄρθρου τῆς καθηγήτριας Γεωργίας Ἀποστολοπούλου (Ἰωάννινα, «Ἡ ἀπόδοση τῶν ἑπωνύμων,

Συχνές είναι βέβαια οι αναφορές του Ζερζούλη στον «θαυμασίον Καρτέσιον» (Descartes, 1596-1650) και τον «περικλεέστατον Λεϊβνίτιον» (Leibniz, 1646-1716), αλλά και ιδιαίτερη σημασία έχει η παραίνεσή του να χρησιμοποιούν οι μαθητές του και τα έγχειρίδια των Βούλγαρη και Θεοτόκη. Τέλος και στα τρία βιβλία του Wolff ό μεταφραστής μας έχει προσθέσει άφθονα σχήματα για την έποπτική διδασκαλία των θεωρημάτων, ιδιαίτερα τής Γεωμετρίας.

Και τó στοιχείο αυτό εντάσσεται άσφαλώς στο γενικό πνεύμα του Ζερζούλη, να ένισχύσει τó πρακτικό μέρος και τή διδακτική χρησιμότητα των έγχειριδίων (βλ. ιδιαίτερα τó μέρος τής Γεωμετρίας, που όνομάζει «Έμπρακτον Γεωμετρίαν»). Στο θέμα αυτό ό Ζερζούλης στο Προοίμιο τής *Άριθμητικής* διατυπώνει με έμφαση τήν πρόθεσή του, με άφετηρία μάλιστα τήν διαίρεση τής άριθμητικής «παρά τοίς πάλαι και τοίς νύν σοφοίς» σέ θεωρητικό και πρακτικό μέρος. Έχοντας αναλύσει τó περιεχόμενο και τούς σκοπούς κάθε μέρους, δηλώνει ότι ό Wolff χρησιμοποιεί άλλη μέθοδο, «περι τής πρακτικής μèn πραγματευόμενος πάντως, πολλά δέ και των άπό του θεωρητικού τής αύτής παρενέσειρε μέρους...». Έπειδή «όμως αύτῶ πολλά και του πρακτικού μέρους συντομίας παραλέλειπται χάριν, άτε δὴ παρά πλουτοῦντα πολλάς περι τῶν αύτῶν διαλαμβανούσας γράφοντι βίβλους», γι' αυτό —λέει ό Ζερζούλης— «προστέθειται παρ' έμου τά γε δόξαντα των παρελελειμμένων, έξ άλλων συγγραφών δια τῶν παρ' έμου παρεμβεβλημένων άποσημειώσεων». Και τó κάνει αυτό, προσθέτει, για να βοηθήσει καλύτερα τούς «πρωτοπείρους» μαθητές του, αλλά

των ξένων φιλοσόφων στήν Έλληνική σέ όρισμένα κείμενα του περασμένου αιώνα»: *Όνόματα. Revue onomastique* 9 (Άθήνα 1984) 170-9. Βλέπε επίσης τήν πολύ καλή έργασία για τή σωστή «άποκρυπτογράφηση» στο Έυρετήριο κυρίων όνομάτων τής επανέκδοσης τής *Συνόψεως τής Ιστορίας τής Φιλοσοφίας* του W. G. Tennemann στη μετάφραση Κ. Μ. Κούμα (1818), Άθήνα, Άκαδημία Άθηνών 1973, σ. 245-53. «Όπως και στο Έυρετήριο του περιοδικού *Έρμῆς ό Λόγιος* άπό τόν Έμμ. Ν. Φραγκίσκο, Άθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976. — Έδώ είναι άσφαλώς ή θέση να έπιστημάνω και τήν ανάγκη τής στενής συνεργασίας του μελλοντικού φιλόλογου εκδότῆ των μαθηματικών αύτων έργων —όπως και των άλλων τής παραγωγικότατης αύτῆς έποχῆς του Νεοελληνικού Διαφωτισμοῦ— με συνάδελφο μαθηματικό ή φυσικό, έρευνητῆ τής Ιστορίας των φυσικών έπιστημών. Τό Συνέδριο του Παραρτήματος Λάρισας τής «Ένωσης Έλλήνων Φυσικών» για τίς φυσικές-θετικές έπιστῆμες κατά τήν περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμοῦ μάς έδωσε εκτός των άλλων και τήν ευχάριστη εύκαιρία να διαπιστώσουμε τήν παρουσία σήμερα στον έλληνικό έρευνητικό χώρο νέων συναδέλφων άπό τήν περιοχή των φυσικών έπιστημών με στέρεη έπιστημονική κατάρτιση και γνήσιο ένδιαφέρον για τή νεοελληνική πνευματική Ιστορία.

και γιατί αυτοί «οὐκ εὐποροῦσι τὸ νῦν ἔχον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς διαλέκτῳ βίβλων πλείονων περὶ τῶν αὐτῶν διαλαμβανουσῶν». Ἡ διδασκτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σκοπιμότητα εἶναι φανερὴ σὲ ὅλο τὸ ἔργο, ποὺ ἐπὶ πλεόν ἀποτελεῖ ὄργανο διδασκαλίας τοῦ ἴδιου τοῦ μεταφραστῆ-διασκευαστῆ του.

Ἀπομένει νὰ ποῦμε ὅτι στὰ Π ρ ο ο ἰ μ ι ἄ του, ἰδιαιτέρως στὸ πρῶτο, τῆς Ἀριθμητικῆς, ὁ Ζερζούλης ἐξάγει μὲ ἔντονα ρητορικὰ ὕφος ἀλλὰ καὶ ἄφρονες ἀναφορὰς στοὺς «Ἕλληνες κλασικοὺς τὴν ἀξία αὐτῆς Μαθηματικῆς» καὶ τὴ χρησιμότητα τῶν κλάδων τῆς. Καὶ γιὰ μὲν τὸ γενικότερο αὐτὸ θέμα ἔχουμε πρῶτα τὴ δῆλωσή του ὅτι σχετικὰ μίλησε σὲ ἀναλυτικότερο κείμενο, ποὺ προηγεῖται τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ ἀφορᾷ «ἀπασαν τὴν Μαθηματικὴν» («ἐφθνημεν ἤδη διὰ πολλῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου περὶ τῆς μαθηματικῆς ἀπάσης διεξοδικωτέρῳ λόγῳ ἀποχρόντως καὶ ἰκανῶς ἀποδεδειχότες»). Ὁ (λόγος) αὐτὸς τοῦ Ζερζούλη δὲν μᾶς εἶναι δυστυχῶς γνωστὸς ἢ δὲν ἔχει ταυτισθεῖ ἀκόμα στὰ χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Ἐχουμε ὅμως ἄλλες καίριες ἀναφορὰς στὴν ἀξία καὶ χρησιμότητα τῶν μαθηματικῶν σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Ζερζούλη, τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸ κοῦφον καὶ τὸ βαρὺ,¹² ὅπου ὁ (ανεωτικὸς) φιλόσοφος —διδάσκαλος τότε στὴν Τρίκη (1736-48)— ἀντιμετωπίζει τὴν πολεμικὴ τοῦ ἀντιπάλου του στὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν. Πραγματικά, ἓνα δεῦτερο θέμα, στὸ ὁποῖο ἡ ἀντίθεση τοῦ Δωροθέου πρὸς τοὺς (ανεωτέρους) εἶναι ἐξαιρετικὰ ἔντονη, εἶναι ἡ χ ρ ῆ σ η τ ὶ ῶ ν μ α θ η μ α τ ι κ ὶ ῶ ν σ τ ῆ φ ι λ ο σ ο φ ι κ ῆ π ρ ο β λ η μ α τ ι κ ῆ, τὴ συγκεκριμένη καὶ γενικότερα. Ὁ Δωροθέος ἔχει μιλήσει καὶ ἄλλοι γιὰ «ἐκτροπὴν ἐπὶ τὰ μαθηματικά», συγκεντρώνει ὅμως στὸ τέλος τοῦ κειμένου του αὐτοῦ ὀξύτατα πυρὰ ἐναντίον «τῶν κατακόρως ἐπὶ τῶν φυσικῶν μαθηματολογούντων» (ὁ.π. 449-50). Στις θέσεις αὐτὲς ὁ Ζερζούλης εἶναι κατηγορηματικὰ ἀντίθετος, καὶ τὸ κείμενο περιέχει συχνὲς ἀναφορὰς στὴν ἀξία τῶν μαθηματικῶν: ἔτσι π.χ., προβάλλοντας τὴ δική του καλύτερη γνώση τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν σχολιαστῶν του, ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεώτερων, στηρίζει τὴν καλὴ αὐτὴ γνώση καὶ σωστὴ κατανόηση τοῦ Σταγίριτη στὸ συγκεκριμένο πρόβλημα ἀκριβῶς στὸ ὅτι εἶναι (μαθηματικῶν ἐγκρατής, οὐχ ὡς ὑμεῖς οἱ ἀγεωμέτρητοι καὶ ἀγεωμετρήτως τοῖς ἐκείνου προσβάλλοντες, μαθηματικοὺς παραδείγματι ὄντος [τοῦ Ἀριστοτέλους] πεπυκνωμένου, ἴν' ἐκ τῶν σαφεστέρων τὰ παρ' αὐτῷ ἀσαφῆ γνωρισθῆ...».¹³ Ἀναλυτικότερα γράφει παρακάτω ὁ Ζερζούλης: «Ὁ φιλόσοφος οὗτος [ὁ

12. *Φιλοσοφία* 7/1977, 416 ἐπ., ἰδιαιτ. 435, 442, 445.

13. *Ὁ.π.*, σ. 435-436.

Ἀριστοτέλης], ὥσπερ δὴ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ πρὸ αὐτοῦ, πανταχοῦ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων μαθηματικοῖς πεπύκνωται παραδείγμασιν, ἀπὸ τῶν σαφεστέρων ὡς ἐπιστημονικῶν ὄντων καὶ ἀναντιρρήτων μαθηματικῶν τὰ ἀσαφέστερα φυσικά, διὰ τὸ τῶν ἀρχῶν ἄδηλον καὶ τὸ σύνθετον, πειρώμενος δεῖξαι· τινὲς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ὁπαδῶν μαθηματικῆς εἰσὶν ὅλως ἄπειροι καὶ εἰκότως τὰ αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι συγγράμματα καὶ ἀκατάληπτα εἶναι νομίζουσι». ¹⁴ Τὴν ὑπεροχὴν τοῦ τέλους ὁ Ζερζούλης, στὴν κατακλείδα τοῦ ἴδιου ἀποκαλυπτικοῦ γιὰ τὶς γνώσεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου, δηλώνει ὅτι στηρίζεται στὴ γνώση «τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τῆς τε ἀπὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀναζωογονηθείσης ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ τῆς ἀπὸ τῶν τῆς μαθηματικῆς ἀπάσης εἰδῶν, ὅση κατὰ παλαιούς καὶ ὅση κατὰ νεωτέρους ἐπηύξηται, τῆς τε ἀπὸ ἀνατομίας καὶ ἰατρικῆς, καὶ μὴν καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἱεροῦς θεολογίας τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν καὶ τῶν ἀγιωτάτων πατέρων μελέτης καὶ ἀναγνώσεως...».¹⁵

Ἐνα τελευταῖο σημεῖο, ποῦ ἀξίζει νὰ προβληθεῖ, εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζερζούλη γιὰ τὰ «πρωτεῖα» τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τὴν πρόταξη τῆς διδασκαλίας τῆς σὲ σχέση με τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν μαθηματικῶν. Στὸ Προοίμιο τῆς Ἀριθμητικῆς τοῦ Wolff δηλώνεται ρητὰ: «Ταῦτ' ἄρα εἰκότως καὶ προτακτέον εἶναι τῶν ἄλλων τῆς μαθηματικῆς εἰδῶν ἀπάντων τὴν Ἀριθμητικὴν ἀνδράσι σοφοῖς κέκριται τοῖς τε πάλαι καὶ γε τοῖς νεωτέροις, οἷα δὴ καὶ καθηγεμόνι ἐν τούτοις τῷ ἡμετέρῳ Οὐολφίῳ τῷ πάνυ· ἔχει γὰρ αὐτὴ τὰ τοιαῦτα κληρωσαμένη πρωτεῖα φύσει πάντως ἔκ τε τῆς οἰκειᾶς ἀξίας καὶ παρὰ τὸ ἐπιστητὸν αὐτῆς, περὶ ὃ καταγίνεται, ἰδιαίτατον ὑποκειμενον». «Ὡστε ἀπὸ τῆ φύσης τῆς εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ ἡ πρώτη μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἀντικείμενό της. Ἡ ἀνάλυση τῆς θέσης αὐτῆς κλείνει με ἀναφορὰ στὸν Πρόκλο (κατὰ λέξη ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ Σχόλια στὰ Στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδη) καὶ στὸν Νικόμαχο Γερασηνὸ (ἐν προοίμῳ τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς κατ' αὐτὸν Ἀριθμητικῆς)».

Τὸ Προοίμιο κλείνει με τὴν ὑπογράμμιση τῆς χρησιμότητος («χρήσις καὶ λυσιτέλεια») τῆς ἀριθμητικῆς γιὰ τὸν πολιτικὸ βίον (με ἀναφορὰ στὸν πλατωνικὸ Φίληβο) καθὼς καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς τελείωσιν». Σὲ ἐπισημάνει τῶν εἰσαγωγικῶν αὐτῶν θέσεών του ὁ Ζερζούλης ἐπικαλεῖται καὶ πάλι τὴν ἀβθεντία τοῦ Πλάτωνος: «Ἡμῖν δὲ μόνον τὸ περὶ αὐτῆς [τῆς ἀ-

14. Ὁ.π., σ. 442.

15. Ὁ.π., σ. 445-446.

ριθμητικῆς] Πλάτωνος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῶν *Νόμων* εἰρη-
μένῳ ἐπιτιθείσθω νῦν εἰς σφραγῖδα τοῦ λόγου, οὕτω δηλονότι τὴν ἐν ἀν-
θρώποις φρόνησιν ἀναβλαστάνειν ἐκ ταύτης... καὶ διὰ τὸ ταύτης ἄνευ,
ἥπερ αὐτὸς φησὶν οὗτος ἐν τῷ τῶν *Πολιτειῶν* ἐβδόμῳ, μήτε πολιτείαν μή-
τε οἰκίαν μήτε δὴ στρατηγίαν δύνασθαι συστήναι».

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ